

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ

Πανεπιστήμιο Αθηνών

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Προς αποφυγή κάθε παρεξήγησης θα ήθελα να δηλώσω, ευθύς εξαρχής, ότι βρίσκομαι εδώ με την ιδιότητα του λεξικογράφου και όχι του εκλεγμένου διευθυντή του Κέντρου Συντάξεως του *Ιστορικού Λεξικού* της Ακαδημίας Αθηνών. Αυτό σημαίνει ότι τα όσα θα αναπτύξω στη συνέχεια δεν απηχούν τις απόψεις του Ανώτατου Πνευματικού Ιδρύματος της χώρας. Θα διατυπώσω τις προσωπικές μου απόψεις για την ποιότητα, την πορεία και το μέλλον του *Ιστορικού Λεξικού*, μερικές από τις οποίες έχουν δημοσιευτεί σε διάφορα επιστημονικά περιοδικά.¹ Θέματα, εξάλλου, λεξικογραφικής πρακτικής και μεταλεξικογραφίας, τα οποία έχουν άμεση σχέση και με το *Ιστορικό Λεξικό* (στη συνέχεια: *ΙΛ*), με απασχολούν, επίσης, σε μια σειρά μελετών μου (Χαραλαμπίδης 1994α·1999α, β, γ). Χρημάτισα επί έξι έτη (1977-83) συντάκτης του *ΙΛ*, και έτσι έχω ζήσει από κοντά τα ποικίλα θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα που αντιμετωπίζει το μεγαλόπνοο αυτό λεξικογραφικό εγχείρημα, το μεγαλύτερο που έχει ποτέ αναληφθεί στην Ελλάδα.

2. ΤΟ «ΙΣΤΟΡΙΚΟ» ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

Το 1998 συμπληρώνονται 90 χρόνια από τότε που ειδική Επιτροπή² ανέλαβε τις προκαταρκτικές εργασίες για τη σύνταξη του *Θησαυρού όλης της Ελληνικής γλώσσας*. Πολύ γρήγορα όμως φάνηκε ότι ήταν ανέφικτος ο μεγαλεπήβολος αυτός στόχος.³ Π' αυτό αποφασίστηκε η σύνταξη ενός «Προχείρου λεξικού» –η προχειρότητα του οποίου συνεχίζεται ως σήμερα– χωρίς να εγκαταλειφθεί στην ουσία η ιδέα σύνταξης του «Μεγάλου» *Ιστορικού Λεξικού*, του πραγματικού

-
1. Με τα λεξικογραφικά ζητήματα του *ΙΛ* ασχολούμαι στο Χαραλαμπίδης 1982α (βλ. ιδιαίτερα τις σ. 57-58) και 1982β (βλ. τις σ. 38-40, όπου εξετάζονται τα διαλεκτικά στοιχεία που υπάρχουν σε λογοτεχνικά έργα και τα οποία δεν αποθησαυρίζονται στο *ΙΛ*). Τα θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα που αντιμετωπίζει το *ΙΛ* εξετάζονται εκτενώς στο Χαραλαμπίδης 1994β.
 2. Συστήθηκε με Βασιλικό Διάταγμα της 4ης Νοεμβρίου 1908 με πρόεδρο τον Κ. Κόντο, αντιπρόεδρο τον Γ. Χατζιδάκι και γραμματέα τον Σ. Μενάρδο.
 3. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Γεωργακάς (1976, 253): «Η ρομαντική ανάγκη ενός κολοσσιαίου λεξικού όλων των περιόδων από το 1400 π.Χ. έως το 2000 μ.Χ. είναι τελείως φαντασιώδης και ως τέτοια έξω από την πραγματικότητα και συνεπώς έξω από κάθε σοβαρή επιστημονική συζήτηση».

θησαυρού της γλώσσας.⁴ Το 1914 ο πατέρας της ελληνικής γλωσσολογίας Γ. Χατζιδάκις έπεισε τον Ελευθέριο Βενιζέλο να δημιουργήσει δημόσια υπηρεσία με τον τίτλο: *Ιστορικών λεξικόν της νέας Ελληνικής, της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*. Τη σύνταξη του *Ιστορικού Λεξικού* ανέλαβε η Ακαδημία Αθηνών από το 1927, ένα περίπου έτος από την ίδρυσή της.

Την ιδέα σύνταξης λεξικού της ελληνικής γλώσσας, αρχαίας και νέας, συνέλαβε πρώτος ο Αδαμάντιος Κοραΐς, επηρεασμένος προφανώς από ανάλογα εγχειρήματα κατά την εποχή του διαφωτισμού στη Γαλλία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.⁵ Ο Γ. Χατζιδάκις συνέδεσε το όνομά του με τη δημιουργία του *Λεξικού*, δεν υπήρχε όμως στις αρχές του 20ού αιώνα η αναγκαία νηφαλιότητα για να τεθούν τα απαραίτητα επιστημονικά θεμέλια για τη σύνταξη του έργου, το οποίο συνδέθηκε άκαιρα με τον εορτασμό της εκατονταετηρίδας από την παλιγγενεσία του Έθνους, για να αποτελέσει

...μνημείον κάλλιστον και τηλαυγέστατον εξεικονίζον την αθανασίαν της Ελληνικής φυλής και την αδιάσπαστον ενότητα του Ελληνικού Έθνους, αλλά και ως μνημείον εις την αθανασίαν της πλουσιωτάτης των γλωσσών του κόσμου (Παπαδόπουλος 1933, η').

Αυτή η συναισθηματική και ιδεολογική φόρτιση είχε άμεσο αντίκτυπο στη γενικότερη δομή και οργάνωση του *Λεξικού*. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον εθνικό χαρακτήρα του έργου, απώτερος στόχος του οποίου υπήρξε να διαφωτίσει την ιστορία, τη λαογραφία και, γενικά, τον πολιτισμό του ελληνικού λαού μέσω της γλώσσας, όπως εμφανίζεται στη διαχρονική της πορεία στα πλούσια σε εκφραστικές δυνατότητες νεοελληνικά ιδιώματα. Οι συνεχείς παλινδρομήσεις και, τελικά, οι αλλεπάλληλες ουσιώδεις αποκλίσεις από τον αρχικό σχεδιασμό οδήγησαν σε σωρεία αντιφάσεων και ανακρίβειών, οι οποίες πολλαπλασιάζονταν με τον εμπλουτισμό του Αρχείου του *Λ*.

Πρώτα απ' όλα, ονομάστηκε «ιστορικό» ένα *Λεξικό* το οποίο, τελικά, κάθε άλλο παρά ιστορικό είναι,⁶ αφού «ως σύγχρονος λαλουμένη γλώσσα εθεωρήθη η

4. Φαίνεται ότι η λέξη «θησαυρός» εκλαμβάνεται και με την κυριολεκτική της σημασία, αφού στο πρώτο Βασιλικό Διάταγμα του 1908 ορίζεται (άρθρο 11) ότι στο γραφείο της Επιτροπείας «φυλάσσεται εξησφαλισμένη από πυρός πάσα η προς τύπωσιν παρασκευασθείσα εργασία εν κιβωτίω του οποίου τας κλείδας κατέχουσιν ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και ο Πρόεδρος της Επιτροπείας». Όπως προκύπτει από το χωρίο αυτό, και το λεγόμενο *Μεγάλο Ιστορικό Λεξικό* δεν προβλεπόταν στον αρχικό σχεδιασμό να είναι πολύ μεγάλο.

5. Βλ. Βαγιακάκος 1977, 43-50, όπου εξετάζεται η συμβολή του Χατζιδάκι στην ίδρυση του *Λ*. Δεν είναι, επομένως, ακριβής ο ισχυρισμός του Παπαδόπουλου (1933, ζ') ότι ο Γ. Χατζιδάκις συνέλαβε πρώτος την ιδέα σύνταξης *Λεξικού* της αρχαίας, μεσαιωνικής και νέας γλώσσας. Ανακριβής είναι και η πληροφορία ότι ο πρώτος που υπογράμμισε και υποστήριξε, ήδη από το 1886, θεωρητικά, την ιδέα για τη συγκρότηση ενός *Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής* ήταν ο Ψυχάρης, όπως αναφέρει ο Κοριάρης (1981, 191).

6. Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης (1963, 441) τόνισε ήδη από το 1916-17 ότι δεν ήταν σωστό να ονομαστεί το *Λεξικό* «ιστορικό» με την τότε μορφή του, αφού δεν ανταποκρινόταν σε αυτό που πραγματικά έδινε στους αναγνώστες του.

από του 1800 και εντεύθεν». Τα πριν από το 1800 και έως τον 16ο αιώνα κείμενα και λεξικά αποφασίστηκε να ληφθούν υπόψη μόνο στο ετυμολογικό μέρος των λέξεων, χωρίς να τηρείται πάντοτε η αρχή αυτή.⁷ Με ποια όμως κριτήρια ορίζεται ένα λεξικό ως «ιστορικό»; Η διεθνής πρακτική έδειξε ότι ακόμα και ένα μεγάλο συγχρονικό λεξικό μπορεί να λαμβάνει υπόψη του ως και πεντακόσια χρόνια από τη ζωή μας γλώσσας.⁸ Το λεγόμενο *Ιστορικό Λεξικό* της Ακαδημίας Αθηνών περιορίζεται, τελικά, στα τελευταία διακόσια χρόνια, τα οποία εξετάζονται αποσπασματικά, με εντελώς ασαφή κριτήρια ως προς την επιλογή των κειμενικών ειδών.⁹ Ο επιθετικός προσδιορισμός «ιστορικός» δηλώνει τόσο την εξέλιξη του γλωσσικού θησαυρού παλαιότερων και σύγχρονων γλωσσικών σταδίων όσο και την εξελικτική πλευρά αποκλειστικά παλαιότερων περιόδων, η οποία συμπληρώνεται από συγχρονικές παρατηρήσεις. Στο *Ι* η έννοια της *συγχρονίας* στη γλώσσα επικαλύπτεται από τη *διαχρονία*, καθώς χρησιμοποιούνται για την ερμηνεία των λημμάτων αρχαίες λέξεις, οι οποίες με συγχρονικά κριτήρια βρίσκονται εκτός γλωσσικής χρήσης. Παρουσιάζεται έτσι η σοβαρή μεθοδολογική αντίφαση να λημματοποιεί το *Ι* λέξεις των τελευταίων 200 χρόνων και να τις ερμηνεύει συχνά με «άγνωστες» ακόμα και στο ευρύ μορφωμένο κοινό λέξεις πολύ παλαιότερων περιόδων. Διερωτάται κανείς τι νόημα έχει η ερμηνεία του *γυναικά* στη σημασία ‘θηλυπρεπής’ με τη λέξη *θηλυδρίας* την οποία συναντάμε σποραδικά στον Ηρόδοτο, τον Λουκιανό, τον σοφιστή Λιβάνιο και τον Νικήτα Χωνιάτη. Στο λήμμα *αθάνατος* (II) πληροφορούμαστε ότι: «εκ των ινών [της αγάνης] κατασκευάζονται τρίχαπτα και σχοινία». Πόσοι άραγε γνωρίζουν τη λέξη *τρίχαπτον*;

Κατά δεύτερο λόγο, το *Ι* δεν είναι ούτε λεξικό «της κοινώς ομιλουμένης», όπως εμφανίζεται στον πλήρη τίτλο του. Απουσιάζουν από το λημματολόγιο τα περισσότερα λόγια στοιχεία, επειδή, κατά την άποψη του Χατζιδάκι, αποτελούν το λεξιλόγιο της αυτοτελούς καθαρεύουσας.¹⁰ Η καθαρεύουσα υπήρξε πράγματι κά-

7. Ως προς τα χρονικά όρια της γλώσσας που ερευνά το *Ι*, η σύγχυση είναι πλήρης. Από τις τρεις πιθανές περιπτώσεις που τέθηκαν σε συζήτηση (i. να συμπεριληφθεί μόνον η τότε ζωντανή γλώσσα, ii. να περιληφθεί η δημόδια γλώσσα από το 1453 και μετά, και iii. να επεκταθούν τα όρια στη νεοελληνική που εμφανίζεται ήδη από τον 11ο αιώνα) δεν προτιμήθηκε με συνέπεια καμία.

8. Αυτό ισχύει για τα περισσότερα αντίστοιχα λεξικογραφικά έργα δυτικο-ευρωπαϊκών γλωσσών. Το *Γερμανικό Λεξικό* των αδελφών Grimm (*Deutsches Wörterbuch*) έχει ως αφετηρία τα μέσα του 15ου αιώνα. Το *Λεξικό της Ολλανδικής Γλώσσας* (*Woordenboek der Nederlandse Taal*) εξετάζει την ιστορία των λέξεων από το 1500 κ.ε. Το αντίστοιχο *Λεξικό της Σουηδικής Ακαδημίας* (*Svenska Akademiens Ordbok*) περιγράφει τη γλώσσα από τις αρχές του 16ου αιώνα κ.ε.

9. Ως όριο καθορίστηκε, και πάλι με αυθαίρετα κριτήρια, το 1800 και όχι το 1821 ή ακόμα καλύτερα το 1830, έτος ίδρυσης του ελεύθερου ελληνικού κράτους.

10. Για το θέμα αυτό βλ. Γεωργακάς 1983, ιδιαίτερα το Παράρτημα 1, το οποίο στηρίχτηκε σε υλικό που συγκέντρωσε ο Χρ. Χαραλαμπίδης. Είναι αδιανόητο να απουσιάζουν από ένα λεξικό της κοινής νεοελληνικής λέξεις όπως: *ακίνα*, *ακινίδιο*, *ακτινογραφία*, *ακτινολόγος*, *γαριδάκι*, *γαριδοσαλάτα*, *γαστροραγία*, *γελιοποιώ*, *γελιοτότητα*, *γενναϊόδωρος*, *γενετική* και τόσες άλλες. Ακόμα και από το τελευταίο τεύχος, που εκδόθηκε το 1989, απουσιάζουν λέξεις όπως: *γραμματολογία*, *γυμνιασμός*, *γυμνιστής*, *γραφειοκρατία*, *δακτύλιος* (π.χ. *εσωτερικός δακτύλιος*), *δακτυλογράφος*, *δακτυλογραφία* κ.ά.

ποτε «αυτοτελής», με την έννοια ότι αποτελούσε ένα «κλειστό σύστημα», αποκομμένο από την τότε γλωσσική πραγματικότητα. Σήμερα τα πράγματα έχουν αλλάξει. Η δημοτική εμπλουτίστηκε από τη λόγια γλώσσα, απειράριθμα λεξιλογικά στοιχεία της οποίας εντάχθηκαν αρμονικά στον πυρήνα της κοινής νεοελληνικής.

Το *Ι1* στην ουσία ήταν και παραμένει λεξικό των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων, με ανισομερή κατανομή ως προς την πραγμάτευση των λεξιλογικών, μορφολογικών και σημασιολογικών ιδιαιτεροτήτων τους. Αλλά ακόμα και αν θεωρηθεί ως αμιγές διαλεκτικό λεξικό, ανακύπτουν προβλήματα ως προς την παρουσίαση ενός τόσο ανομοιογενούς από ιστορική, χρονική και γεωγραφική άποψη διαλεκτικού υλικού, στο οποίο εντάσσεται από το ένα μέρος η κρητική, η κυπριακή και η ποντιακή διάλεκτος, με παράλληλη συνεξέταση των ιδιωμάτων της υπόλοιπης Ελλάδας, και από το άλλο οι αισθητά διαφοροποιημένες και με πολλές ιδιομορφίες διάλεκτοι: τσακωνική, καππαδοκική και κατωιταλική. Το «ρήγμα» αυτό ανάμεσα στις νεοελληνικές διαλέκτους οδήγησε τον Α. Thumb στο συμπέρασμα ότι οι νεοελληνικές διάλεκτοι έχουν μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ τους απ' ό,τι οι ρομανικές γλώσσες.

Το αδιέξοδο αυτό της συνεξέτασης ετερόκλητου διαλεκτικού υλικού σε ένα και το αυτό λεξικογραφικό έργο, το οποίο είτε θα έπαιρνε ανεξέλεγκτες διαστάσεις και θα απέβαινε δύσχρηστο ακόμα και για τον ειδικό, είτε θα έμενε απλώς στα χαρτιά, φαίνεται ότι το αναγνώρισε, έμμεσα τουλάχιστον, η Ακαδημία Αθηνών, η οποία ενίσχυσε ποικιλοτρόπως έμπειρους συντάκτες του *Ι1* για τη σύνταξη αυτοτελών λεξικών που εξέδωσε η ίδια σε επιστημονικά άψογες και καλαίσθητες εκδόσεις. Πρόκειται για τα λεξικά της κατωιταλικής από τον Α. Καρανασάση (1984-92) και της τσακωνικής από τον Θ. Κωστάκη (1986-87).

Τα πρώτα σοβαρά προβλήματα άρχισαν με τη δημιουργία του Αρχείου του *Ιστορικού Λεξικού*. Η αποδελτίωση ξεκίνησε από έντυπα λεξικά και γλωσσάρια, από λογοτεχνικά έργα,¹¹ χειρόγραφα της εν Αθήναις Γλωσσικής Εταιρείας και του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου. Το πρώτο αυτό Αρχείο κρίθηκε ήδη από το 1910 ανεπαρκές και άρχισε η δημιουργία δεύτερου, του οποίου ο εμπλουτισμός συνεχίζεται ως σήμερα. Έτσι, αντί να τεθεί χρονικό όριο για το κλείσιμο του Αρχείου και τη σύνταξη του Λεξικού με βάση αποκλειστικά αυτό το υλικό, όπως ζήτησε από το 1916-17 ο Μ. Τριανταφυλλίδης, προτιμήθηκε, ευλόγως, να δοθεί έμφαση στη συλλογή του υλικού, καθώς οι διά-

Παρά το γεγονός ότι αρκετοί από τους πρώτους συντάκτες του *Ι1* ζήτησαν να μην εξαιρεθούν από το λημματολόγιο τα λόγια στοιχεία, προκρίθηκε, τελικά, ο αποκλεισμός τους με το σκεπτικό ότι θα παρέβλαπταν την εσωτερική ενότητα του έργου και θα δημιουργούσαν ακαίριως άσκοπη «διφυσία».

11. Τα κριτήρια επιλογής των λογοτεχνικών έργων που αποδελτιώθηκαν υπήρξαν ευθύς εξαρχής αυθαίρετα, για να εγκαταλειφθεί καθοδόν η όλη προσπάθεια. Έτσι, αποδελτιώθηκε το ποιητικό έργο λ.χ. του Ιωάννη Πολέμη και του Σωτήρη Σμίτη, όχι όμως του Αγγελου Σικελιανού ή του Κώστα Βάρναλη.

λεκτοι και τα ιδιώματα άρχισαν να υποχωρούν ραγδαίως κάτω από την πίεση της κοινής νεοελληνικής, και υπήρχε άμεσος κίνδυνος να απωλεσθεί, οριστικά ίσως, μεγάλο μέρος της προφορικής γλώσσας των απλών ανθρώπων της υπαίθρου. Οι συνέπειες αυτής της επιλογής ήταν να τεθεί στο περιθώριο η σύνταξη του Λεξικού, όπως δείχνει η καρκινοβατική του πορεία.¹²

Οι αδυναμίες σύνταξης του *Ι1*, τουλάχιστον όπως είχε αρχικά σχεδιαστεί, φάνηκαν από την πρώτη στιγμή. Αξίζει να μελετήσει κανείς το περίφημο *Υπόμνημα περί του Ιστορικού Λεξικού*, του Μανόλη Τριανταφυλλίδη (1963), στο οποίο επισημαίνει με εμβροίεια, σε συνεργασία με τους υπόλοιπους συντάκτες του Λεξικού, όλες εκείνες τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις που θα επέτρεπαν την απρόσκοπτη και επιστημονικά άρτια έκδοση του Λεξικού. Όπως μας λέγει χαρακτηριστικά (ό.π., 441-2), η σφραγίδα της προσωρινότητας χάραξε βαθιά τα ίχνη της σε ολόκληρο το έργο, το οποίο παρέμεινε «πρόχειρο», με αποσπασματικές λύσεις, χωρίς τελεσίδικο κύρος. Τονίζει, ακόμα, με νόημα και παρηγοσία ότι δεν υπήρξε εσωτερική ενότητα του Λεξικού και ότι οι εργασίες που έγιναν προσαρμόστηκαν περισσότερο απ' ό,τι έπρεπε σε εξωτερικές ανάγκες. Οι τότε συντάκτες του Λεξικού είχαν δηλώσει ότι τα άρθρα που είχαν συνταχθεί παρουσίαζαν πολλές ατέλειες, έλλειψη πληροφοριών για τις κοινότερες λέξεις, αμφισβητούμενους τύπους, σημασίες και χρήσεις λέξεων, παντελή έλλειψη πληροφοριών από διάφορες διαλεκτικές περιοχές κ.ά (ό.π., 414).

Η ειρωνεία έγκειται στο ότι οι περισσότερες ορθές παρατηρήσεις των έμπειρων και ικανών συντακτών του *Ι1*, πολλοί από τους οποίους διέπρεψαν αργότερα ως πανεπιστημιακοί καθηγητές, δεν κωδικοποιήθηκαν, για να αποφευχθεί στους επόμενους τόμους του Λεξικού η επανάληψη των ίδιων μεθοδολογικών λαθών, ούτε καν λήφθηκαν υπόψη σε πολλές περιπτώσεις.¹³ Πολύ πριν από την έκδοση του πρώτου τόμου του *Ι1* επισημάνθηκε η έλλειψη προγράμματος εργασίας με σαφώς προσδιορισμένο και εφαρμόσιμο χρονοδιάγραμμα, η έλλειψη συνεργασίας με άλλες Ακαδημίες και ερευνητικά κέντρα του εξωτερικού, που παρουσιάζουν ανάλογες λεξικογραφικές δραστηριότητες, η έλλειψη ενημερωμένης βιβλιοθήκης, η απουσία σύγχρονου κανονισμού συντάξεως του λεξικού¹⁴ κ.ά.

Αυτό που επισήμανε ήδη από το 1916-17 ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης (ό.π., 426) ισχύει απόλυτα και σήμερα: Τα άρθρα του Λεξικού, ανεξάρτητα από τις

12. Ως τώρα έχουν εκδοθεί οι ακόλουθοι τόμοι: *Ιστορικών Λεξικών της Νέας Ελληνικής της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων*, τόμοι Α-Ε (α-δαχτυλωτός) (1933-1989).

13. Για μια από τις ουσιωδέστερες κριτικές για το *Ι1*, κυρίως σε ό,τι αφορά τον τρόπο αποδελτίωσης του υλικού, βλ. Κακριδής 1971.

14. Ήδη ο πρώτος «Κανονισμός συντάξεως του Νεοελληνικού Λεξικού. *Ιστορικών Λεξικών της Ελληνικής Γλώσσας*», Παράρτημα του *Δελτίου του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως*, 1916, 28 σελίδες, δεν ήταν επαρκής για τις τότε λεξικογραφικές απαιτήσεις. Δεν υπάρχει ούτε σήμερα σύγχρονος κανονισμός του *Ι1*.

προσθήκες και τις συμπληρώσεις που θα επιφέρουν οι συντάκτες τους, εμφανίζουν τις πληροφορίες που συγκέντρωσε τυχαία εργασία στο Αρχείο και δεν διαφωτίζουν στην ουσία τη σημερινή χρήση.

3. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ J. ΚΑΙ W. GRIMM: ΠΑΡΑΛΛΗΛΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Μεγαλόπνοα λεξικογραφικά έργα απαιτούν για την ολοκλήρωσή τους αρκετές δεκαετίες. Το περίφημο *Deutsches Wörterbuch* των αδελφών J. και W. Grimm άρχισε να δημοσιεύεται το 1852 και ολοκληρώθηκε σε 16 τόμους (32 ημίτομους με 67.744 στήλες) μόλις το 1960. Χρειάστηκαν δηλαδή για την ολοκλήρωσή του 108 χρόνια.¹⁵ Ο αρχικός σχεδιασμός προέβλεπε την έκδοση 6-7 τόμων, εντός 6 έως 10, το πολύ, χρόνων. Οι αδελφοί Grimm συγκέντρωσαν 600.000 δελτία με 80 συνεργάτες σε 12 χρόνια. Αντίθετα, το *IA* δεν είχε ποτέ περισσότερους από 11 συντάκτες, ενώ πολλές φορές έμεινε με 2-3 για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Σήμερα, υπηρετούν στο Κέντρο Συντάξεως του *IA* 8 ερευνητές και ένας γραφέας.

Οι σημαντικότερες παράλληλες εξελίξεις και τα βασικότερα κοινά γνωρίσματα των δύο λεξικών είναι:

1. Δεν μπόρεσαν να πραγματοποιήσουν τον αρχικό τους σχεδιασμό. Προχώρησαν αναγκαστικά σε μικρές ή μεγάλες τροποποιήσεις, όχι όμως και σε ρηξικέλευθες αλλαγές και στις αναγκαίες ριζικές αναθεωρήσεις.
2. Από πολιτική και ιδεολογική άποψη διεκδίκησαν τον φωτοστέφανο ενός υψίστης εθνικής σημασίας έργου, για να καταλήξουν σε μερική τεκμηρίωση του λεξιλογικού θησαυρού της γλώσσας. Τόσο στη Γερμανία όσο και στην Ελλάδα, επικρίθηκε από ορισμένους ερευνητές ο ρομαντικός και πολιτικός-εθνικός χαρακτήρας τους.
3. Απευθύνονται πρωτίστως σε γλωσσολόγους, σε άλλους επιστήμονες και λογίους αλλά και σε κάθε ενδιαφερόμενο για τη γλώσσα και την ιστορία της. Στην ουσία, όμως, δεν πέτυχαν τον στόχο να ευαισθητοποιήσουν το μορφωμένο κοινό. Το Λεξικό των Grimm ξεκίνησε με 5.000 αντίτυπα, για να περιοριστεί στην τελευταία αναθεωρημένη έκδοση στα 1.300. Οι δύο τελευταίοι τόμοι του *IA* (1984· 1989) εκδόθηκαν σε 600 μόλις αντίτυπα, τα περισσότερα από τα οποία βρίσκονται ακόμα στις αποθήκες της Ακαδημίας Αθηνών.
4. Απουσιάζουν οι σύγχρονοι όροι της επιστήμης, της τεχνολογίας και της τέχνης. Το Λεξικό των Grimm λαμβάνει υπόψη του αργότερα ένα μέρος αυτού του σημαντικού λεξιλογίου, ενώ το *IA* το αγνοεί συστηματικά.

15. Τα στοιχεία που παρατίθενται εδώ και τα συγκριτικά συμπεράσματα που εξάγονται στηρίζονται στον Bahr 1984.

Ως προς την παρουσίαση του υλικού και τις γενικότερες λεξικολογικές επιπτώσεις, παρουσιάζονται οι ακόλουθες κοινές αδυναμίες:

1. Η έννοια της λέξης και της λεξικής μονάδας δεν απασχολεί τους συντάκτες των άρθρων σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο. Τα ομόγραφα διακρίνονται, όχι όμως πάντοτε, με βάση τη διαφορετική ετυμολογία. Γενικά, υπάρχει η τάση να μην γίνεται διάκριση των ομογράφων, ιδίως στο Λεξικό των Grimm.
2. Η διάρθρωση του λήμματος σε «τυπολογικό», «ετυμολογικό» και «σημασιολογικό» μέρος είναι κοινή και στα δύο λεξικά. Στο τυπολογικό, το *Λ1* παρουσιάζει ατελέστατη φωνητική καταγραφή, με παντελή απουσία των συμβόλων του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου. Ο αριθμός των χωρίων που παρατίθενται δεν είναι αντιπροσωπευτικός για τη συχνότητα χρήσης της λέξης. Καθορίζεται με βάση την πολυτυπία και την έμφαση που δίνεται στην ιστορία της λέξης. Για τον καθορισμό των σημασιών και τον τρόπο παρουσιάσής τους, το Λεξικό των Grimm, όπως και άλλα λεξικά, θεωρεί ότι η λέξη, ως συνδυασμός φθόγγων, δηλώνει αντικείμενα και καταστάσεις πραγμάτων (γεγονότα) της εξωγλωσσικής πραγματικότητας. Η σημασία εκλαμβάνεται ως ψυχολογικό και όχι ως γλωσσικό μέγεθος. Οι επιμέρους σημασίες, δεν αποτελούν μέρη μιας γενικής σημασίας αλλά αυτόνομες σημασιολογικές μονάδες. Η σημασία ορισμένων λέξεων καθορίζεται με βάση την ετυμολογία που γίνεται δεκτή. Η πολυσημία εκλαμβάνεται ως δυνατότητα της σημασιολογικής δομής των λέξεων. Τα γλωσσολογικά κριτήρια των σημασιολογικών αλλαγών των λέξεων δεν προβληματίσαν τους συντάκτες των δύο λεξικών. Και όμως η διάρθρωση του λήμματος εξαρτάται, κατά κανόνα, από την κατανόηση του μηχανισμού αυτών των σημασιολογικών αλλαγών και εξελίξεων. Η δυσκολία έγκειται στο ότι δεν έχει ως τώρα ερμηνευτεί ικανοποιητικά το φαινόμενο της πολυσημίας που οφείλεται σε ιστορικούς λόγους. Η έκδοση του *Λ1* δεν μπορεί να συνεχιστεί και μόνο για τον λόγο ότι δεν λαμβάνονται καθόλου υπόψη οι σύγχρονες σημασιολογικές θεωρίες. Ο καθορισμός των σημασιών δεν γίνεται με αυστηρά επιστημονικά κριτήρια αλλά στηρίζεται σε προκαταλήψεις στις οποίες εγκλωβίζεται ο συντάκτης του λήμματος με βάση το υλικό που έχει στη διάθεσή του και την ετυμολογία που προκρίνει. Σε εκατοντάδες λήμματα πολλαπλασιάζονται αδικαιολόγητα οι σημασίες με τη δημιουργία ανύπαρκτων σημασιολογικών αποχρώσεων ή με την παρουσίαση καθαρά μεταφορικών χρήσεων ως κυριολεξιών, όπως παρατήρησε ήδη και ο Κακριδής (1971, 237). Οι απόψεις που διατυπώνονται έμμεσα για την έννοια της συνωνυμίας (με τη συσώρευση υποτιθέμενων συνωνύμων λέξεων στο τέλος ορισμένων λημμάτων) είναι εντελώς ξεπερασμένες.

Τελικά, το Λεξικό των Grimm και το *Ι1* είναι φιλολογικά και όχι γλωσσολογικά λεξικά. Δεν περιγράφουν πώς λειτουργούν οι λέξεις με βάση τη χρήση τους σε ένα ορισμένο συγκείμενο, αλλά παρουσιάζουν το αποτέλεσμα μιας ερμηνείας που δίνει ο λεξικογράφος στον χρήστη του λεξικού, στηριζόμενος στο διαθέσιμο, ανεπαρκέστατο συχνά για το *Ι1*, γλωσσικό υλικό. Πρόκειται, για να χρησιμοποιήσω τα σκληρά λόγια του Bahr (1984, 500), για «αφελή γλωσσικό ρεαλισμό» (“naiven Sprachrealismus”).

4. Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΑ ΑΔΙΕΞΟΔΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

Ο πρώτος τόμος του *Ι1* εκδόθηκε το 1933, 25 ολόκληρα χρόνια ύστερα από τον ορισμό της τριμελούς Επιτροπής που θα προετοίμαζε τη σύνταξή του. Έκτοτε, οι ρυθμοί έκδοσης του Λεξικού υπήρξαν απογοητευτικοί. Το δεύτερο τεύχος του 5ου τόμου κυκλοφόρησε το 1989 και περιλαμβάνει τα λήμματα *γναθάδα-δαχτυλωτός*. Βρισκόμαστε, λοιπόν, ύστερα από έναν σχεδόν αιώνα, στην αρχή του τέταρτου γράμματος του αλφαβήτου. Εδώ και 10 περίπου χρόνια έχει στην ουσία σταματήσει η σύνταξη του *Ι1*. Η έκδοσή του δεν μπορεί να συνεχιστεί με τη γνωστή παραδοσιακή του μορφή, επειδή η πρόοδος της λεξικογραφίας επέφερε ριζικές αλλαγές στη μεθοδολογία της λεξικογραφικής πρακτικής αλλά και γιατί έχουν γίνει αισθητά τα κενά και οι αδυναμίες των τόμων που κυκλοφόρησαν κατά τα τελευταία χρόνια.

Με δεδομένη την απογοητευτική, αλλά κατανοητή, μέχρι ενός ορισμένου σημείου, καθυστέρηση έκδοσης του *Ι1*, σε συνδυασμό με την καθιέρωση το 1976, της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας της εκπαίδευσης, και τον αμέσως επόμενο χρόνο, της δημόσιας διοίκησης, και σε σχέση με τις ραγδαίες εξελίξεις στον χώρο της υψηλής τεχνολογίας και της πληροφορικής, και ειδικότερα της ηλεκτρονικής λεξικογραφίας, είναι καιρός να αντιμετωπιστεί κατάματα η πραγματικότητα και να ανακοινώσει η Ακαδημία Αθηνών επίσημα –γιατί στην πράξη αυτό έχει ήδη γίνει– ότι σταματά την εντελώς ξεπερασμένη λεξικογραφική πρακτική που ακολούθησε επί αρκετές δεκαετίες το *Ι1*. Αν στις αρχές του 20ού αιώνα ήταν ίσως ανεκτό να μεταφράζει κανείς το *αγγούρι* ως ‘σικνύ’ και τη *βοσκοπούλα* ως ‘ποιμενίδα’, τώρα, στα τέλη του αιώνα, η προσπάθεια ανεύρεσης ερμηνευμάτων νεοελληνικών λέξεων στην καθαρεύουσα, ή ακόμα και την αρχαϊζουσα, καθίσταται αυτόχρημα γελοία. Εξάλλου, τώρα πλέον δεν υπάρχουν συντάκτες οι οποίοι είναι σε θέση ή θα ήθελαν να «μεταφράζουν» τα λήμματα και τα επεξηγηματικά παραδείγματα σε μια ψυχρή, άχρωμη και άχαρη γλώσσα.

Η απήχηση της περιορισμένης εκδοτικής δραστηριότητας του Κέντρου Συντάξεως του *Ι1* είναι σχεδόν μηδαμινή, ακόμα και ανάμεσα στους ειδικούς. Για τους δυο τελευταίους τόμους του *Ι1*, που κυκλοφόρησαν το 1984 και το 1989 (οπότε εξαντλήθηκαν και τα αποθέματα των έτοιμων σειρών), δεν υπάρχουν ουσιαστικές κριτικές παρουσιάσεις, δείγμα παράλληλα της κρίσης της κριτικής

στην Ελλάδα, και της αποσιώπησης έργων που έχουν να κάνουν με τα περιφρονημένα ιδιώματα και τις διαλέκτους της νέας Ελληνικής.

Με αφορμή την έκδοση του 4' τεύχους του 5ου τόμου του *ΙΛ*, που κυκλοφόρησε το 1984, παρουσίασα σε μια μελέτη μου τα σοβαρά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα που εξακολουθούν επί δεκαετίες να παραμένουν άλυτα, με αποτέλεσμα να τίθεται σε δοκιμασία το επιστημονικό κύρος των συντακτών του *Λεξικού* και της ίδιας της Ακαδημίας (Χαραλαμπίκης 1994β). Στην εργασία αυτή συζητούνται συγκεκριμένες περιπτώσεις από τις οποίες διαφαίνεται η σύγχυση ανάμεσα σε πολύσημες και ομώνυμες λέξεις, οι αντιφατικές κατηγοριοποιήσεις, οι εσφαλμένες ετυμολογίες,¹⁶ οι διπλές λημματογραφήσεις, οι προβληματικές σημασιολογικές κατηγοριοποιήσεις και ανακρίβειες, τα κενά του λημματολογίου κ.ά. Οι σκληρές, αλλά δίκαιες, πιστεύω, κριτικές που έχω γράψει ως τώρα, μου κόστισαν ακριβά. Ανάμεσα στα άλλα, έχασα και παλιούς καλούς φίλους. Στην περίπτωση όμως της κριτικής που άσκησα στο *ΙΛ* δεν φανταζόμουν, όταν την έγραφα, ότι η επιβράβευση θα ήταν η εκλογή μου ως διευθυντή του *Ιστορικού Λεξικού*, πράγμα το οποίο δείχνει ότι η Ακαδημία Αθηνών ξέρει να εκτιμά την καλοπροαίρετη κριτική και ότι άρχισε να πνέει νέος άνεμος στο Ανώτατο Πνευματικό Ίδρυμα της χώρας.

5. ΤΟ ΔΕΟΝ ΓΕΝΕΣΘΑΙ

Ως τώρα περιέγραψα αδρομερώς μια λίγο ή πολύ γνωστή στους ειδικούς ζοφερή πραγματικότητα. Έρχομαι τώρα στα θετικά σημεία του εγχειρήματος. Πιο μπροστά όμως είναι απαραίτητη μια διευκρίνιση: Πολλοί απ' αυτούς που έχουν ασκήσει κριτική στην Ακαδημία Αθηνών, ιδιαίτερα δημοσιογράφοι, για τους βραδύτατους ρυθμούς με τους οποίους εκδίδεται το *Λεξικό*, δεν έχουν καταλάβει ότι το *ΙΛ* δεν είναι ένα συνηθισμένο νεοελληνικό λεξικό αλλά ένα γιγάντιο έργο, η σύνταξη του οποίου στηρίζεται σε έξι, περίπου, εκατομμύρια δελτία. Αντίστοιχα φιλόδοξα έργα που ανέλαβαν Ακαδημίες άλλων κρατών, οικονομικά και τεχνολογικά πολύ πιο προηγμένων από τη χώρα μας, ολοκληρώθηκαν κατά μέσο όρο ύστερα από 150 περίπου χρόνια.¹⁷

Το γλωσσικό υλικό, που έχει συγκεντρωθεί στο Αρχείο του *ΙΛ* της Ακαδημίας Αθηνών από κάθε γωνιά της ελληνικής γης, αποτελεί πραγματικό θησαυρό για τον μελετητή της γλώσσας μας. Οι φιλότιμοι συντάκτες του Κέντρου έχουν επιδοθεί, επί σειρά ετών, σε γλωσσοσυλλεκτικές αποστολές, διάρκειας ενός μή-

16. Πολλές από τις ετυμολογίες του *ΙΛ* είναι εντελώς εσφαλμένες, όπως φαίνεται στα Σκουβαράς 1954 και 1957. Σημειωτέον ότι δεν πείθουν πάντοτε οι νέες ετυμολογίες που προτείνει ο Σκουβαράς.

17. Το *Λεξικό της Σουηδικής Ακαδημίας Επιστημών* (*Svenska Akademiens Ordbok*) ξεκίνησε το 1880 (το πρώτο τεύχος εκδόθηκε το 1893). Ως τώρα (1997) έχουν εκδοθεί 31 τόμοι (A-Sta). Υπολογίζεται να εκδοθούν οι υπόλοιποι 10 έως το 2020. Θα απαιτηθούν δηλ. 140 χρόνια για την ολοκλήρωση του έργου, το οποίο στηρίζεται σε 7,5 εκατομμύρια δελτία.

να κάθε χρόνο, και έχουν συγκεντρώσει πολύτιμο υλικό σε χειρόγραφες συλλογές, οι οποίες ανέρχονται σήμερα σε 1.385. Υπάρχουν, επίσης, μεγάλης αξίας χειρόγραφα του Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, του περασμένου αιώνα, και χειρόγραφες συλλογές από τους διαγωνισμούς που προκήρυσσε η εν Αθήναις Γλωσσική Εταιρεία και συνεχίζει να προκηρύσσει η Γλωσσική Εταιρεία των Αθηνών, όπως έχει μετονομαστεί. Ακόμα και τίποτε άλλο να μην είχε κάνει η Ακαδημία Αθηνών, θα ήταν αρκετή η προσφορά της αυτή, να συγκεντρώσει διαλεκτικό και ιδιοματικό υλικό που θα είχε οριστικά ίσως χαθεί, για να καταξιωθεί στη συνείδηση του λαού και του Έθνους.

Αυτό το ανεκτίμητης αξίας υλικό ήρθε ο καιρός να αξιοποιηθεί με τη βοήθεια της υψηλής τεχνολογίας. Έμφαση πρέπει να δοθεί στη δημιουργία μιας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων και μιας πρώτης καταγραφής, σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή, του λημματικού καταλόγου του *Ι1*, ο οποίος, παραδόξως, δεν ξέρουμε σήμερα, ούτε γνωρίζαμε ποτέ, τι έκταση έχει. Έτσι θα λυθεί και το πρόβλημα των απαραίτητων παραλεμπτικών λημμάτων και θα αποφευχθούν οι διπλές λημματογραφίες ακόμα και στον ίδιο τόμο.

Το Ινστιτούτο Επεξεργασίας του Λόγου με τον δραστήριο διευθυντή του, καθηγητή του Ε.Μ.Π. Πύργο Καραγιάννη και τον ακαδημαϊκό Π. Θεοχάρη, έχει ήδη ετοιμάσει σχετικό πρόγραμμα δράσης και σύντομα, πιστεύω, θα γίνει πραγματικότητα ένα όνειρο το οποίο, λίγα μόλις χρόνια νωρίτερα, θα χαρακτηριζόταν «άπιαστο». Πολύτιμη προς την κατεύθυνση αυτή υπήρξε και η προσφορά του καθηγητή Πάννη Καζάζη, ο οποίος υπήρξε συντονιστής των εργασιών του *Ι1* (1986-1990) και συνεχίζει ως σήμερα να είναι άμισθος επιστημονικός συνεργάτης της Ακαδημίας Αθηνών.

Παράλληλα με τη δημιουργία ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων, η Ακαδημία Αθηνών, σε συνεργασία με τα Πανεπιστήμιά μας και το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, επιβάλλεται να σχεδιάσει τη σταδιακή έκδοση διαλεκτικών και ιδιοματικών λεξικών, κατά γεωγραφικές περιοχές, με βάση τις αρχές της σύγχρονης λεξικογραφίας ή και να ενισχύσει τις προσπάθειες άλλων φορέων που επιδιώκουν την έκδοση διαλεκτικών λεξικών, όπως είναι η Μονή Κύκκου, που ετοιμάζει το μεγάλο *Ιστορικό Λεξικό της κυπριακής*, και η Εταιρεία Ποντιακών Μελετών, η οποία επιδιώκει την έκδοση ενός ριζικά αναθεωρημένου λεξικού της ποντιακής. Αυτή τη στιγμή επείγει η σύνταξη ενός ολοκληρωμένου λεξικού της κρητικής διαλέκτου, το οποίο θα ήταν ευχής έργο, αν το αναλάμβανε η Ακαδημία Αθηνών στο πλαίσιο επαναπροσδιορισμού των στόχων, επιδιώξεων και δραστηριοτήτων του αρχαιότερου ερευνητικού της Κέντρου. Με την έκδοση των ιστορικών λεξικών των τριών ζωντανών διαλέκτων της Ελληνικής (Κρήτης, Κύπρου, Πόντου) θα διευκολυνθεί σε μεγάλο βαθμό η σύνταξη ενός επίτομου λεξικού των νεοελληνικών διαλέκτων, για χρήση του ευρύτερου μορφωμένου κοινού, αφού οι επιστήμονες θα έχουν στη διάθεσή τους

την ηλεκτρονική βάση δεδομένων. Αν είχε προκριθεί από την αρχή η λύση των ειδικών λεξικών κατά γεωγραφικές περιοχές, δεν θα είχαμε ίσως φτάσει στα σημερινά αδιέξοδα.

Οι στόχοι του *Ι1* επιβάλλεται να διευρυνθούν με δραστηριότητες οι οποίες θα εναρμονίζονται με τις σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις, ιδιαίτερα της πληροφορικής και της τηλεματικής. Οι σημαντικότεροι άξονες δραστηριοτήτων του Κέντρου Συντάξεως του *Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* πρέπει να είναι, κατά τη γνώμη μου, οι ακόλουθοι:

1. Δημιουργία ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων των έξι περίπου εκατομμυρίων δελτίων διαλεκτικού υλικού, με παράλληλη αξιοποίηση των 1.400 περίπου χειρογράφων συλλογών.
2. Δημοσίευση σε ηλεκτρονική και έντυπη μορφή του λημματικού καταλόγου του *Ι1* με παραπεμπτικά λήμματα.
3. Έκδοση μιας σειράς λεξικών μεμονωμένων διαλεκτικών περιοχών με συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα.
4. Επέκταση των δραστηριοτήτων του Κέντρου και σε άλλους παραμελημένους τομείς, όπως είναι το Αρχείο τοπωνυμίων και ο Γλωσσικός Άτλας της Ελλάδας.
5. Δημοσίευση, σε ειδική σειρά, των αρχαιότερων και σημαντικότερων χειρογράφων που απόκεινται στο Αρχείο του Κέντρου Συντάξεως του *Ιστορικού Λεξικού*.
6. Εμπλουτισμός της ανεπαρκέστατης βιβλιοθήκης του Κέντρου με σύγχρονα λεξικογραφικά έργα και πρόσβαση σε ηλεκτρονικές βιβλιογραφίες. Δημιουργία της πληρέστερης στην Ελλάδα Λεξικογραφικής Βιβλιοθήκης με όλα τα παλαιότερα και σύγχρονα ελληνικά λεξικά, συμπεριλαμβανομένων των δίγλωσσων.
7. Ανανέωση της δομής, της οργάνωσης και της ύλης του *Λεξικογραφικού Δελτίου*. Δεν έχει δημοσιευτεί ως τώρα στο περιοδικό αυτό καμιά μεταλεξικογραφική μελέτη ούτε εμπειρικές έρευνες.
8. Επανασχεδιασμός των ερευνητικών αποστολών για συλλογή διαλεκτικού υλικού από αντιπροσωπευτικές διαλεκτικές περιοχές, με υποχρεωτική μαγνητοφώνηση και απώτερο στόχο την ψηφιακή καταγραφή του. Σήμερα προέχει η συγχρονική μελέτη των διαλέκτων και ιδιωμάτων και όχι η αναζήτηση της εξιδανικευμένης γλωσσικής ποικιλίας του παρελθόντος.
9. Συνέχιση, σε συνεργασία με άλλους φορείς, ιδιαίτερα με το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, της σύνταξης βιβλιογραφίας της νεοελληνικής γλώσσας, η οποία έχει διακοπεί από το 1979. Δημιουργία της απαραίτητης βάσης δεδομένων.

10. Αντιμέτωπιση του ορθογραφικού μας προβλήματος με την έκδοση σχετικού Οδηγού από την Ακαδημία Αθηνών, σε συνεργασία και με άλλους αρμόδιους φορείς.
11. Συνεργασία με αντίστοιχα μεγάλα Κέντρα του εξωτερικού, με σκοπό την ανταλλαγή εμπειριών, την επιμόρφωση των ερευνητών και την εξοικείωσή τους με ζητήματα ηλεκτρονικής λεξικογραφίας.
12. Διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων για τη λεξικογραφία σε συνεργασία με πανεπιστήμια της Ελλάδας και του εξωτερικού.
13. Ανάπτυξη συστήματος εσωτερικής και εξωτερικής αξιολόγησης του προσφερόμενου έργου, τόσο των ερευνητών όσο και του διευθυντή.
14. Έκδοση ενημερωτικού φυλλαδίου για το ΙΑ και δημιουργία ειδικής σελίδας στο Διαδίκτυο, για να πληροφορηθεί το ευρύτερο μορφωμένο κοινό τη σημαντική προσφορά του Κέντρου στην επιστήμη και το Έθνος. Κρίνεται, επίσης, απαραίτητη η ίδρυση Σωματείου μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα με την επωνυμία «Οι φίλοι του *Ιστορικού Λεξικού*».

Το ΙΑ αποτέλεσε επί σειρά ετών το φυτώριο νέων και ταλαντούχων επιστημόνων, οι οποίοι μελέτησαν σε βάθος ποικίλες πλευρές της κοινής νεοελληνικής και των ιδιωμάτων της, πολλοί από τους οποίους αναδείχτηκαν σε κορυφαίους γλωσσολόγους και φιλόλογους. Ανάμεσα στους επιστήμονες που άφησαν τη σφραγίδα της προσωπικότητάς τους στην επιστημονική και πνευματική ζωή της σύγχρονης Ελλάδας είναι ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ο Ιωάννης Κακριδής, ο Στυλιανός Καψωμένος και ο Νικόλαος Ανδριώτης, όλοι συντάκτες του ΙΑ, οι οποίοι λάμπρυναν με το ερευνητικό και διδακτικό τους έργο τη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, που μας παρέχει σήμερα τόσο γενναιόδωρα τη φιλοξενία της.

Το Κέντρο Συντάξεως του *Ιστορικού Λεξικού* της Ακαδημίας Αθηνών αξίζει ενός καλύτερου μέλλοντος. Με την ευκαιρία της συμπλήρωσης, το 1998, ενενήντα χρόνων από τη συγκρότηση της Επιτροπής για την έκδοση του *Λεξικού* θα ήταν χρήσιμο να διοργανώσει η Ακαδημία Αθηνών ένα διεθνές συνέδριο στο οποίο θα τεθούν οι βάσεις για ένα νέο ξεκίνημα. Ελπίζω να έχουμε διδαχτεί αρκετά από τα λάθη του παρελθόντος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ, Δ. 1977. Γ.Ν. Χατζιδάκι (1848-1941): βίος και έργον. Στο Γ.Ν. Χατζιδάκι, *Γλωσσολογικά Έρευνα*, τόμ. Β', επιμ. Δ. Βαγιακάκος, *5-*142. Λεξικογραφικών Δελτίον, παράρτημα 2α. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- BAHR, J. 1984. Eine Jahrhundertleistung historischer Lexikographie: Das Deutsche Wörterbuch, begr. von J. und W. Grimm. Στο *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der*

- deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, επιμ. W. Besch, O. Reichmann & S. Sonderegger, 492-501. Berlin: de Gruyter.
- ΓΕΩΡΓΙΑΚΑΣ, Δ. 1976. Η νεοελληνική λεξικογραφία και το *Μεσαιωνικό Λεξικό* του Ε. Κριαρά. *Βυζαντινά* 8: 245-294.
- . 1983. *Το πρώτο μεγάλο διεθνές Λεξικό της κοινής και καλλιεργημένης νέας ελληνικής*. Grand Forks.
- Ιστορικών Λεξικών της Νέας Ελληνικής της τε Κοινώς Ομιλουμένης και των Ιδιωμάτων*, τόμ. Α'-Ε'. 1933-1989. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ, Ι.Θ. 1971. Λεξικογραφικές συμβολές. Στο *Μελέτες και άρθρα Ι.Θ. Κακριδής*, επιμ. Λ. Πολίτης, 223-238. Θεσσαλονίκη.
- ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, Α. 1984-1992. *Ιστορικών Λεξικών των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας*, τόμ. Α'-Ε'. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- ΚΡΙΑΡΑΣ, Ε. 1981². *Ψυχάρης. Ιδέες, αγώνες, ο άνθρωπος*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- ΚΩΣΤΑΚΗΣ, Θ. 1986-87. *Λεξικό της τσακωνικής διαλέκτου*, τόμ. Α'-Β'. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- GRIMM, J. & W. GRIMM. 1854-1971. *Deutsches Wörterbuch*, τόμ. 1-33. Leipzig: Hirzel.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Α. 1933. Προλεγόμενα. Στο *Ιστορικό Λεξικό Ακαδημίας Αθηνών*, τ. Α', ε'-ιθ', Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ε. 1954. *Τα δυσετυμολόγητα του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών*, Σειρά Α'. Βόλος.
- . 1957. *Ιγνηλατώντας τις λέξεις. Ετυμολογικά της νεοελληνικής*, Σειρά Β'. Βόλος.
- Svenska Akademiens Ordbok*, τόμ. 1-31 (A-Sta). 1893-1997. Stockholm: Svenska Akademiens.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ, Μ. 1963. Υπόμνημα περί του *Ιστορικού Λεξικού*. Στο *Απαντα*, Μ. Τριανταφυλλίδη, τόμ. Β', 398-453. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών σπουδών.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ, Χ. 1982α. Forschungsbericht über die Sprachwissenschaftlichen Studien in Griechenland. Eine Auswahlbibliographie der letzten 10 Jahre (1971-1980). *Λεξικογραφικών Δελτίων* 14: 53-85.
- . 1982β. Το πρόβλημα των ιδιοματικών στοιχείων στη νεοελληνική λογοτεχνία. *Λεξικογραφικών Δελτίων* 14: 27-51.
- . 1994α. A critical evaluation of some Modern Greek dictionaries. *Skriften På Skaermen* 8: 19-33.
- . 1994β. Το *Ιστορικό Λεξικό* της Ακαδημίας Αθηνών και η κρητική διάλεκτος. Στο *Ροδονιά, Τιμή στον Μ.Ι. Μανούσακα*, επιμ. Χ. Μαλτέζος, Θ. Δετοράκης & Χ. Χαράλαμπακής, τ. Β', 633-647. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- . 1999³α. Κριτήρια επιλογής σε ένα χρηστικό λεξικό. Παρατηρήσεις στο υπό έκδοση *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* του Ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Στο *Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*, Χ. Χαράλαμπακής, 309-325. Αθήνα: Νεφέλη.
- . 1999³β. Μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής από ευρωπαϊκές γλώσσες. Στο *Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*, Χ. Χαράλαμπακής, 327-344. Αθήνα: Νεφέλη.
- . 1999³γ. Λεξικογραφική πρακτική με βάση σώματα κειμένων. Στο *Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*, Χ. Χαράλαμπακής, 345-360. Αθήνα: Νεφέλη.